

Viszlát, Kelet-Európa!

Egy megosztott
tériség titkos
története

Jacob Mikanowski



Kelet-Európa a Szovjetunió bukásával kiment a divatból. Ha valakit megkérdeznénk, talán azt mondaná, Észtország a Baltikumban vagy Skandináviában van, Horvátország az Adria keleti részén vagy a Balkánon, Szlovákia pedig Közép-Európában. Így valójában Kelet-Európa egy olyan hely, amely a kulturális emlékezeten kívül nem is létezik. Töredezett és széles körű történelmével viszont sokak számára az identitás erőteljes jelzője marad, az otthon, amelyet szövegek, mítoszok, évszázados nehézségek és szenvedések emlékei határoznak meg.

A Viszlát, Kelet-Európa! mesteri narratíva arról a régióról, amely túlélte, hogy elfelejtették. Mikanowski rég elveszett beszámolókból kiindulva kaleidoszkópszerű körutazáson vezet különböző népekhez, akik Kelet-Európát évszázadok alatt saját otthonukká tették. Bemutatja a középkor nagy királyságait, az Oszmán, a Habsburg, az Orosz Birodalom felemelkedését és bukását, a modern kor hajnalát, a fasizmus és a kommunizmus pusztításait, a nemzetállamok születését, valamint azt is, hogy mi történt azon túl.

Mikanowski munkájának eredménye azoknak a jellegzetes, élénk kultúráknak a meghatározó és lelkes ünneplése, amelyek makacsul tartották magukat Nyugat-Európa és Oroszország peremén.





© Cheryl Juetten Photo

JACOB MIKANOWSKI

történész és újságíró. A Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán szerezte meg doktori címét európai történelemből. Több cikke megjelent egyebek között a The Atlantic, a newyorker.com, a The Guardian, a The New York Times és a Harper's Magazine hasábjain. Az oregoni Portlandben él.

Tudjon meg többet a könyvről:

www.jacob-mikanowski.com

www.facebook.com/MontBlancValogatás

www.facebook.com/DreamKonyvek

„Mikanowskinak sikerül megvalósítania a szinte lehetetlent – Kelet-Európa elérhető és részletes történetét, amely kétezer évet ölel fel kevesebb mint négyszáz oldalon.”

BookPage

„A Viszlát, Kelet-Európa! nyomon követi azoknak a népeknek a történeteit, amelyek az elmúlt ezer évben otthonuknak nevezték a régiót. Krónikája lett a háború és a béke, a mítosz és az igazság, a dicsőség és a vereség minden időszakának... Magával ragadó.”

Princeton Alumni Weekly

„Lebilincselően ragadja meg ennek a hatalmas geopolitikai régióknak minden ellentmondását, a sztereotípiákat legyőző sokféleségről tesz tanúságot... A Viszlát, Kelet-Európa! feszes és világos, elégikus történelem.”

The Wall Street Journal

„Jacob Mikanowski vállalkozása hatalmas... Megindító... Erős... Lenyűgöző... Van valami különleges abban a térségben, amit egykor Kelet-Európának hívtak. Ha megpróbáljuk megnevezni ezt a sajátos tulajdonságot, hamuvá válik a szánkban. Mégis meg kell próbálni. Úgy tűnik, ez a könyv azt mondja, hogy mindenképpen ragaszkodjunk hozzá, akkor is, ha egyszerre van a markunkban és siklik ki belőle.”

The Washington Post

Viszlát, Kelet-Európa!

Egy megosztott
térség titkos
története

Jacob Mikanowski

—• részlet •—

I. rész

Vallás

1.

Pogányok és keresztények



Húsvét hétfői locsolók
(*dziady śmigustne*). Dobra, Lengyelország, 1916

Nagy erdő, tele veszélyekkel, ahol időnként kincsek csil-
lannak meg – valószínűleg így tekintett Kelet-Európa
területére az átlagos római polgár Marcus Aurelius
császár idejében. A császárság határaitól északra fekvő terüle-
tek számukra nagyrészt rejtélyt jelentettek. Maga Marcus Au-
relius Kr. u. 170-ben átkelt a Dunán, hogy háborút vívjon a bar-
bár törzsek szövetsége ellen. Ott, a mai Szlovákia területén lévő
Garam (Hron) folyó partján, katonai táborában kezdte írni *El-
mélkedések* című művét. Ez a mű, a sztoikus filozófia klasszi-

kusa, talán az első kelet-európai irodalmi mű. Marcus egyszer sem említette a környezetét, de ez nem tűnhet túl meglepőnek. A Római Birodalomtól északra fekvő területeken nem voltak városok, írás, templomok vagy bármely más jel, amely a civilizált élet létezését jelezte volna annak, aki a Földközi-tenger partjairól érkezett oda. Ami a rómaiakat illeti, számukra ez a hideg és meglehetősen ijesztő vidék csak két dolog forrása volt: kimeríthetetlen ellenséges hordák és egy könnyű drágakő, az úgynevezett *electrum*, azaz borostyán.

Volt egy szivardobozom, ami korábban a nagyapámé volt. Ez a szivardoboz durva narancssárga kavicsokkal volt tele, nyers borostyándarabokkal, amelyeket apámmal gyűjtött a lengyel tengerpartokon. A Balti-tenger déli partjainál, Dániától Esztorszáig ma is könnyű borostyánt találni: vihar után egyszerűen le kell menni a strandra, vagy tudni kell, hol kell ásni a homokban. Az útvonalak, amelyeken ezt a titokzatos fényű, könnyű drágakövet a Földközi-tenger partjaihoz vitték, már akkor is régi, járt utak voltak, amikor Marcus Aurelius megérkezett. Egy évszázaddal korábban, Néró császár uralkodása alatt egy római lovag indult északra a mai Ausztria területén lévő határvédő erődtől. Az volt a feladata, hogy annyi borostyánt hozzon, amennyit csak tud; a császárnak szüksége volt rá az új Colosseum díszítéséhez. A lovag több száz mérföldet utazott északra, egészen a Balti-tenger partjaihoz. Mindenki csodálkozására több szekérenyi borostyánnal tért vissza, köztük főzőtök nagyságú darabokkal. Ez a mennyiség elegendő volt ahhoz, hogy az egész amfiteátrumot díszítsék vele, egészen a nézőket a tomboló vadállatoktól védő hálók gombjaiig.⁴

A Balti-tenger és a Földközi-tenger közötti borostyánkereskedelem legalább a bronzkorig nyúlik vissza. Ebben az esetben azonban a kereskedelem nem segítette elő a népek közötti kapcsolatok építését. Ezek az utazások csak nagyon halvány nyomot hagytak maguk után Kelet-Európában – csak néhány tárgyat: egy lengyel tó mellett talált római lovaskatona öltözkénék gombjait, római lovassági sisakot egy litván sírban. És római érméket – sok-sok római érmét. Ezeket nem használták pénzként azokban az országokban, ahol valakik megkapták őket. Igazabb, tisztább értelemben voltak kincsek: egy másik világból származó tárgyak, a másik világ létének bizonyítékai. A mai Lengyelország és Litvánia közötti orosz enklávé-

ban (ami borostyánban különösen gazdag terület) vannak ősi temetőik, ahol minden sírban legalább egy fényes réz *sestertius* található. Ezeket az érméket az elhunyt feje mellé helyezték, a szent nyírfa kérgéből készült kis edényekbe, amelyeknek tartalmát a balti hiedelemvilág szerinti alvilági révésznek szánták, akinek a neve az idők folyamán feledésbe merült.⁵

* * *

Ekenyomban ezüstvillanás: Kelet-Európa legtöbb országában így jelenik meg az ókori világ. A többi néma csend. A történelem csak a kereszténység és vele együtt az írott szó megjelenésével érkezik meg. Azelőttől alig tudunk valamit biztosan. Kelet-Európában a sötét középkor valóban sötét volt: a régi római határoktól északra szinte áthatolhatatlanul sötét. Ám a déli vidékeken is nehéz volt átlátni a homályon. Amikor a Nyugatrómai Birodalom 476-ban bekövetkezett bukását követő háború, éhínség és pestis kétségbeesett évtizedeiben a szlávok megérkeztek, úgy tűnt, hogy a semmiből jöttek; majd hirtelen mindenhol egyszerre ott voltak.

Ma a szláv nyelveket Európa nagy területén beszélik, a nyelvterület déli határa Bulgária és a volt Jugoszlávia, északi határa pedig Lengyelország és Oroszország.⁶ Ez hatalmas terület, de úgy tűnik, hogy csak egy részét lakták szláv nyelveket beszélők a korai időktől. A szlávok első említése az ősi szövegyforrásokban a hatodik század végén jelent meg. 1000-re Észak-Görögországtól egészen Finnország széléig mindenütt jelen voltak.

De *honnan* jöttek a szlávok? Ez a kérdés intenzíven foglalkoztatja a történészeket, mivel a sok versengő állításnak és elméletnek nincs biztos megoldása. Sok évtizeden át a válasz attól függött, hogy ki nyilatkozik a témában. Az oroszok ragaszkodtak ahhoz, hogy a szlávok a mai Oroszország területéről származnak, az ukránok azt mondták, hogy Ukrajnából, a lengyelek pedig azt, hogy Lengyelországból. Aztán egy időre laza konszenzus alakult ki, amely a szláv őshazát Poléziába, az Ukrajna és Fehéroroszország közötti határ mentén húzódó végtelen vizes élőhelyek régiójába helyezte. Régebben elképzeltem, ahogy hosszú szárú, bőr gázlócsizmában bukkannak elő a mocsárból, bajszukról csöpög a víz, és készen állnak, hogy

amint megszáritkoznak, nekiindulnak meghódítani Thesszalonikit.

A történészek többsége ma már nem ezt a nézetet részesíti előnyben. Ma a leginkább elfogadott elmélet szerint a szlávok a mai Románia területéről származnak, meglehetősen paradox módon, mivel ma nincsenek szláv beszélők ezen a területen (a román újlatin nyelv). Ezen értelmezés szerint azért szövetkeztek, mert a Keletrómai Birodalomnak feneketlen munkaerő-igénye volt a dunai határt szegélyező erődök fenntartásához. Sok minden szól e nézet mellett, de soha nem fogjuk biztosan tudni, így volt-e. A korai szlávoknak kevés figyelemre méltó vezetőjük volt, nagy krónikásuk pedig egy sem. Nem özönvízként terjedtek el, hanem kisebb hullámokban. Egy történész szavaival élve, a szlávok elterjedése „lekövethetetlen progresszió” volt, amelyet csak szórványos pillanatokban láttak, csak tompa és pislákoló láng vetett rájuk fényt.⁷

Hasonló homály fedi a szláv hiedelmeket. Nagyon keveset tudunk a szlávok mitológiájáról és rituáléiról – csupán azt, hogy pogányok voltak, és többistenhívők. Amikor azonban a keresztény papok megérkeztek, hogy kiűzzék a régi szokásokat, senki sem tartotta érdemesnek, hogy feljegyzést írjon róluk. A kelet-európai vallástörténet egyik paradoxona, hogy a pogányság ezen a területen nagyon sokáig tartott, mégis nagyon keveset tudunk róla. A skandináv mítoszokat őrző nagy gyűjteménynek, az izlandi *Eddának*, a kelta mondákat megörökítő walesi *Mobinogtonnak*, az ír *Táinnak* nincs szláv megfelelője. Csak ellenséges megfigyelők által rögzített töredékek maradtak fenn.

Az egyik első ilyen bizonyíték elég messziről, történetesen éppen Szicíliából származik. Időszámításunk szerint 700 körül egy szláv portyázó csapatot fogságba ejtett a helyi milícia. Egy vállalkozó szellemű püspök megkérdezte a foglyokat, miben hisznek. Tolmács segítségével azt válaszolták, hogy imádják a „tüzet, a vizet és saját kardjukat”.⁸ Majdnem hétszáz évvel később a Litván Nagyfejedelemséget még mindig gyakorló pogányok uralták, akik hasonlókban hittek. A mai Fehéroroszország és Ukrajna nagy részét magában foglaló hatalmas birodalom, Litvánia volt az utolsó ország Európában, amely feladta a régi hitet. Amikor 1341-ben Gediminas nagyfejedelem meghalt, a pogány rítus teljes, kegyetlen pompájában temették el:

óriási máglyán égették hamuvá kedvenc fegyvereivel, rabszolgáival, kutyáival és lovaival, valamint biztos ami biztos alapon néhány német keresztes lovaggal együtt. Amikor az egész máglya lángra kapott, a Gediminas körébe tartozó pogány nagyurak bánatukban felkiáltottak, hiúz- és medveprémeket dobáltak a lángokba. Kétszáz évvel később alig maradt valami ebből a pogány hitből.

A lengyel és litván krónikások legfeljebb néhány szent nevet tudtak felidézni. A reneszánsz idején a humanista tudósok azzal szórakoztatták magukat, hogy egyre bonyolultabb panteonokat találtak ki pogány őseik számára. A mennydörgés, a szarvasmarha és a gabona régi isteneihez hozzáadták a disznókért és feleségekért felelős istenségeket, a méhészet istenét (és istennőjét), valamint szerényebb szellemeket, akiket a mogyorótól az élesztőig mindenféle dolgok őrizőinek tekintettek.

Természetesen ezek egyike sem volt igazi. Szinte minden, amit valaha írtak a baltiak és szlávok ősi vallásáról, hamis. Ezek az írások néhány későbbi megfigyelésen és kívülálló becsapulóin alapulnak. Néhány istenség nevén és pár régészeti maradványon kívül semmi sem világos. Mit mondhatunk tehát biztosan ezekről a szláv istenségekről? Csak három dolog biztos: fákon éltek, nagyon értékelték a lovakhoz, és szerették a frissen sült kenyér illatát.

A baltiak és a szlávok pogánysága „szabadtéri vallás” volt.⁹ Az erdő volt az igazi templomuk. A legtöbb szentély egyszerű liget, vagy önmagukban is különleges hírnevű nagy fák környezete. A Dnyeper folyó egyik szigetén állt egy hatalmas tölgyfa, amelyhez az oda járók nyilakat, húst és kenyeret vittek áldozati ajándékként. A poléziai asszonyok egészen a közelmúltig minden húsvétkor különlegesen sült kenyeret áldoztak a lenyugvó napnak, és egy szent fa előtt imádkoztak a jó termésért.¹⁰ Az ezeréves szokás 1986-ig maradt meg, amikor a csernobili atomerőmű-baleset beszennyezte a területet, és lakói arra kényszerültek, hogy máshol keressenek menedéket.

A pogány poroszok (balti nép, amely a németek előtt élt a későbbi Kelet-Poroszország területén) szent tölgyfás ligetekben imádkoztak. Minden ligetnek megvoltak a maga papjai és elvárt áldozati ajándékai. Ezek a ligetek találkozóhelyek, szentélyek és orákulumok voltak. Amíg a pogány istenségek kultusza élt, a hívők az általuk szentként tisztelt fáknak, tavak-

nak kérdéseket tettek fel, leggyakrabban ellenségeikkel kapcsolatban. Az istenek az általuk belakott vidék által szóltak, de a legegyszerűbb módon úgy lehetett nekik közvetlenül kérdést feltenni, hogy szellemüket lóra ültették. Amikor az Odera folyó torkolatánál élt szlávok háborúba akartak menni, egy szent lóval végeztek jóslást. A lovat földbe szúrt lándzsák sora mellett vezették el. Ha a ló békén hagyta a lándzsákat, akkor felvállalták a csatát.¹¹

Ahogy a kereszténység egyre közelebb került, a Baltikum déli részén élő pogányoknak számos alkalmuk volt háborúba lovagolni. Két évszázadon át, nagyjából 1200 és 1400 között, a Balti-tenger délkeleti partvidéke vérszomjas keresztes hadjáratok célpontja volt. Ezeket a hadjáratokat a Német Lovagrend, a Szentföldről frissen visszatért (többnyire) német lovagokból álló rend vezette, akik új területet kerestek, ahol szent háborút vívhatnak. Észak-Lengyelországtól Észtorszáig – Nagy Károly kifejezésével élve – „vasnyelvvel” hirdették Isten szavát. Mindenütt brutális volt a harc. Poroszországban ez megsemmisítő háborút jelentett, amely a poroszok, mint nép eltűnésével és nyelvük kihalásával zárult.

Ezen a területen a kereszténység valójában a gyarmatosítás egy formáját jelentette. Mintegy ízelítő volt ez abból, hogy mi fog történni majd az Újvilágban; a középkori Európa egész társadalmi rendszerét erőszakkal ültették át Keletre. A kelet-európai pogányság helyi vallás volt, szorosan kötődött a vidékhez. Törvényei csak egy-egy patakig vagy egy bizonyos fa árnyékáig terjedtek. A kereszténység ezzel szemben missziós hit volt. Megpróbálta az egész világot a saját képére formálni. Hul lámokban támadott. Először a misszionáriusok jöttek kivágni a szent ligeteket. Aztán jöttek a keresztesek, hogy megtörjék az ősi vezetőik hatalmát és lemészárolják követőiket. Amikor a mészárlás munkáját elvégezték, keresztény földművesek érkeztek, hogy a megkeresztelt túlélőket jobbágyi rangba alacsonyítsák.

Livóniai Henrik *Krónikája* a legjobb forrásunk arra, hogy milyen lehetett ez a háború az érintettek számára. Henrik szász pap volt; fiatal korától kezdve a mai Lettország meghódításának egyik vezetője lett, Albert buxhoevedeni püspök udvarához tartozott. Albert 1200-ban hajókkal és katonákkal indult Hamburgból, és a mai Riga területén szállt partra. Ez Albert

feltételes püspöksége, vagyis akkor lesz ő a püspök, ha képes meghódítani és megtéríteni az ottani lakosságot.

Henrik *Krónikája* ennek a hódításnak a története. Egyes szám első személyben meséli el azt a két évtizedet, amit a mai Lettország és Észtország területén töltött. Története szűz erdőkben, befagyott folyókon, mély hóban játszódik. Szörnyű erőszakos cselekmények övezik: lefejezések, kézlevágások, kibelezések. Embereket élve égetnek el, szívüket megeszik, hogy megszerezzék az áldozat életerejét. A kereszténységre megtértekben sem lehet feltétlenül megbízni. Amint a hittérítő keresztény flotta távozik, a pogányok egy csoportja belemerül a legközelebbi folyóba, lemosni az éppen kapott keresztiséget. Ezután szétszabdadják a keresztények bálványainak tartott dolgokat, és egy tutajon vízre bocsátják a tárgyakat, hogy menjenek eltávozott gazdáik után. Másutt, Észtországban a pogányok fellázadtak és lerázták magukról a papok uralmát. Utána rögtön a templomkertbe rohantak, kiásták halottaikat, és ősi szokásuk szerint elégették őket.

A fák régi kultuszát különösen nehéz volt kiirtani. Észtországban, amikor a papok kivágták a Tharapita istennek szentelt gyönyörű erdőt, a helyiek csodálkoztak, hogy a fák nem véreznek, mint az emberek. Észak-Lengyelországban, ahol a misszionáriusok megpróbálták ugyanezt megtenni, a poroszok egyszerűen lefejezték őket. Pomerániában, a Lengyelország és Németország közötti erdő közelében a helyi törzsek két fát különösen szentnek tartottak: egy gyönyörű, öreg diófát és egy hatalmas leveles tölgyet, ami alatt forrás fakadt. A pogányoknak sikerült meggyőzniük a papokat, hogy kíméljék meg ezeket a kivágástól azzal, hogy megígérték, megtérnek. Ünnepelesen megesküdtek, hogy attól kezdve soha többé nem imádják a fákat, egyszerűen csak megpihennek az árnyékukban, és élvezik a szépségüket.¹²

A keresztesek által alkalmazott erőszak ellenére a régi vallás gyakorlása soha nem tűnt el teljesen, mindössze az történt, hogy illegalitásba szorult vagy sikerült neki keresztény álruhát találni. Egyes helyeken a pogányok alkut kötöttek hódítóikkal, hogy hagyományaikat érintetlenül megőrizhessék. Nyugat-Lettországban a helyi szabad földművesek egy csoportja, akik kurföldi királyok néven váltak ismertté, alkut kötöttek a Német Lovagrenddel. A pogány testvéreik elleni harcban nyújtott

segítségért cserébe a kurföldi királyok két kiváltságot kaptak. Az első, hogy továbbra is elhamvaszthatták halottaikat, annak ellenére, hogy ezt a szokást a keresztény szerzetesek már régóta elítélték. A második kiváltság, hogy nem kellett kivágniuk a szent ligetüket. Az erdőt, amelyen hét falu osztozott, sértetlenül tartották. Ott nem lehetett gallyakat gyűjteni, a vadászatot is csak évente egyszer, a téli napfordulókör engedélyezték. Akkor az összes elejtett vad húsát közösen fogyasztották el, nagy lakomán, ahol nagy mennyiségű sört ittak, és egész éjjel tartott a tánc. Nagy vadászat volt, tróféái az istenekéi.¹³

Az erdő, ahol a kurföldi királyok ünnepüket tartották, nyomokban a mai napig fennmaradt. Az egyik ilyen erdőfolt, az úgynevezett Elka-liget, Lettországból, Kuldīga (Goldingen) városától néhány mérföldre délre található. Ebben az egykor szent ligetben még a huszadik század közepén is tilos volt tüzet gyújtani vagy ágakat törni. Aki megsértette ezt a tabut, azt kockáztatta, hogy tettének következménye tűz- vagy haláleset lesz. Ám egy, a faluban tartott temetés után a szabályt megfordították. Akkor mindenki kiment a ligetbe, letört egy ágat, és azt énekelte: „Ne haljatok meg, emberek, nincsen több hely a hegyen [azaz a temetőben]!”

Ma a kurföldi királyok hét faluja a szovjet földreformok és a tömeges nyugatra vándorlás eredményeként nagymértékben elnéptelenedett. Utolsó szent ligetük azonban még mindig létezik. Ez egy kis erdőfolt a Kuldīga és Aizpute közötti autópályára két oldalán helyezkedik el, vagyis az autópálya kettévágja. Azt reméltem, rátalálok azoknak a hiedelmeknek valamilyen tárgyi nyomára, amelyekhez sok évszázadon át oly kitartóan ragaszkodtak, ezért egy szitáló esős júliusi napon az emlékek keresésére indultam. Az állandó esőzések és a hosszú északi nappalok együttes eredménye volt a földöntúli mohazöld táj. Amikor a néhány órán belüli harmadik zápor után végre kisütött a nap, az útról és a közeli dombokat koronázó magas fákról sűrű pára szállt fel. A közeli szántóföld szélén darupár keresett eleséget, a frissen szántott barázdák között nyugodt sorokban sétálva golyák járőröztek.

Bárcsak azt mondhatnám, hogy a ligetben állva éreztem a mező, a fa, a szikla és a patak ősi isteneinek jelenlétét, de ez hazugság lenne. Maga a liget kicsi, csak néhány hektáron terül el. Vaskos hársak és rozoga nyírfák elegye, úgy néz ki,

mint egy háztáji bozót. Az Aizpute autópálya úgy szel át rajta, mintha hosszú heg lenne. Távolról azonban a liget még mindig erőteljes benyomást kelt. Az Elka-liget emelkedően áll, amelytől (bár enyhe lejtésű) úgy néz ki, mintha a fák a környező táj felett lebegnének. A legközelebbi faluból nézve a fák koronái a felhőkbe simulnak. Ki tudja biztosan megmondani, hogy milyen hang szól közöttük, amikor a szél átfúj a lombjaikon?

A mai Észtországban, Lettországban, Észak-Lengyelországban és az egykori Kelet-Poroszországban lakókra erőszakkal kényszerítették rá a kereszténységet. A balti országok közül az egyetlen kivétel Litvánia volt, ahol a helyi hercegeknek sikerült megállítaniuk a keresztes lovagokat, és a tizennegyedik század végéig megtartották anyanyelvüket. Végül 1387-ben tértek meg, egy évvel azután, hogy Litvánia nagyhercege, Jogaila feleségül vette Jadwiga lengyel királynőt, ezzel megalapozva az 1795-ig fennálló lengyel–litván uniót. Ezután császári szomszédaik mindkét országot letörölték a térképről.

Jogaila számára a kereszténnyé válás volt a szövetség ára. A keresztény Lengyelország és a pogány Litvánia közös ellenséget kapott, a Német Lovagrendet. A régi keresztes hadrend már régen lator had lett, háborúkat pusztán a hódításért vívták, tekintet nélkül arra, hogy ellenségeik keresztények vagy pogányok. Amikor király lett, Władysław Jagiełło (ez lett Jogaila új, keresztény neve) elegendő haderőt tudott összegyűjteni ahhoz, hogy az 1410-es grünwaldi csatában megtörje a lovagok katonai erejét.

Litvánia keresztény hitre térése politikai döntés volt. Ugyanez elmondható a lengyelekről, a csehekről (mint csehekről és morvákról), a magyarokról, a bolgárokról és a szerbekről, akik korábbi évszázadokban lettek kereszténnyé. A pogány baltiak többségével ellentétben ezeknek a népeknek erős államuk volt, túl erősek és túl messze voltak keresztény szomszédaiktól ahhoz, hogy erőszakkal térítsék meg őket. És mégis, 800 és 1000 között mindannyian elfogadták a kereszténységet. A morva Mojmir 831-ben tért át; Borisz bolgár kán 864-ben; Bořivoj cseh király 884-ben; Mieszko lengyel király 966-ban. Szent István, aki már keresztény volt, 997-ben egyik pogány rokonának legyőzése után országa összes lakójára rákényszerítette a kereszténységet. Mindezen uralkodók számára a kereszténnyé válás az európai szintű politika megnyilvánulása és

eszköze lett. Jelzés a rivális királyságok számára, hogy egyenlőként kezeljék őket az európai diplomácia nagy játékát adó házassági szerződések és katonai szövetségek sakktábláján. De honnan szerezték ezek a korai királyok és hercegek a hatalmukat?

A kelet-európai országok többségében az írott történelem a megtérés pillanatában kezdődik. Ugyanott, ahol a hazugságok. A felbérlet krónikások – általában nyugati szerzetesek – jámbor mítoszokat szőttek arról, hogy mecénásaik honnan szerezték koronájukat. Ott volt a bölcs Libuše fejedelemasszony, aki próféciával uralkodott a csehek felett, és megjövendölte Prága jövőbeli szépségét. Meghallgatta a peres feleket, és pazar ágyának kényelméből szolgáltatott igazságot. Bár bölcs és igazságos volt, valamint látta a jövőt, a törzs férfitagjai mégis elégedetlenek voltak uralmával. Férfit akartak uralkodónak. Libuše kigúnyolta a cseheket szűklátókörűségük miatt, de végül beleegyezett. Feleségül ment egy nagy királyhoz, és álavetette magát hatalmának. Prófétanóként pontosan elmondta a törzseknek, hol találják az illetőt.

Későbbi férjét Přemyslnek hívták; két ökrével mezőt szántott az erdő közepén. Amikor Libuše hírnökei rátaláltak, meghívta őket kunyhójába, penészes kenyérrel és állott sajttal kínálta őket. A királynő ágyához hívták, ott megkötötték a házasságot, majd berúgtak és szeretkeztek. A dinasztia, amelyet így együtt alapítottak, négyszáz évig tartott. Přemysl, a földműves soha nem felejtette el, honnan jött. Kopott facipőjét mindig a közelében tartotta vyšehradi kincstárában.

A maguk részéről a lengyelek, mielőtt megkapták alapító dinasztiajukat, Popiel király uralma alatt szenvedtek, aki anynyira gonosz volt, hogy alattvalói toronyba zárták, ahol egerek falták fel. A trónon egy Piast nevű, vendégszerető kerékgyártó mester váltotta fel. Hírnevét azzal szerezte, hogy sört adott néhány kiszáradt torkú utazónak, és meghívta őket egy mulatságra. Az ő leszármazottai is négyszáz évig uralkodtak.

Egy hordócska sör, egy darab penészes kenyér, egy kérges sajt: ez a szláv Excalibur. Van valami vonzóan demokratikus ezekben a királlyá lett alázas parasztokról és kézművesekről szóló történetekben. Ezzel szemben a bolgárok felett uralkodó török dinasztia a hun Attiláig vezeti vissza eredetét, míg a hasonlóan nem szláv Árpád-házi magyarok azt állítják, hogy egy

óriási mitikus madár leszármazottai. Sajnálatos módon a felsorolt összes eredettörténet kivétel nélkül ostobaság. A kelet-európai királyságok valódi történelmi eredete nem krónikákban van megírva, hanem a talajból olvasható ki. Ez a történet, folyamatosan kerül napvilágra.

* * *

2000-ben a Varsótól északra futó A1-es autópálya bővítése mellett dolgozó régészek temetőt találtak. A sírok keletkezését a tizedik század végére vagy a tizenegyedik század elejére datálták, pontosan azokra az évekre, amikor Lengyelország kereszténnyé vált, és uralkodói beléptek az európai hatalmi színtérre. Az ásatást végzők valami furcsát vettek észre az egyes temetkezési helyeken. A holttesteket nem hamvasztották el, ahogy az a pogány temetőkben szokás volt, de nem is mutattak kelet felé, ahogy az egy keresztény temetőben lett volna. A sírok észak-déli tájolásúak voltak, amit korábban csak viking temetkezéseknél láttak. A nőket olyan finoman kimunkált arannyal kevert üveggyöngy ékszerekkel temették el, amelyeket nyilvánvalóan Bagdad és Bizánc királyi műhelyeiben készítettek. A férfiak fegyverei pompás külföldi darabok: frank kardok és kazár csatabárdok. A csontvázaikon végzett vizsgálatok megerősítették, hogy a halottak többsége Skandináviából származott, bár néhányan távolabbról is érkeztek: keletről, Közép-Oroszországból és nyugatról Észak-Olaszországból.¹⁴

Kik voltak ezek az emberek? Valószínűleg a lengyel királyi gárda tagjai. Arab források arról számolnak be, hogy a legkorábbi lengyel királyok szívességekkel halmozták el őket. És erre meg is volt az okuk. A királyi gárda volt uralkodásuk támasza és alapja. A királyoknak bérelt fegyveresekre volt szükségük, mert gazdagságuk valódi forrása nem a parasztok megadóztatásából származott, hanem a kilencedik és tizedik század legnagyobb gazdasági forrásából, a kontinensen belüli rabszolga-kereskedelemből. Nem véletlen, hogy éppen akkor, amikor Csehország, Morvaország és Lengyelország államként létrejöttek, a rabszolgakereskedelem a tetőpontján volt. Ügynökei keresztényekből, zsidókból és muszlimokból álltak, az eladott foglyok pedig többnyire pogányok voltak. A vásár-

lók főként Irak és Andalúzia ezüstben gazdag iszlám kalifátusaiból származtak. Ott a különböző birodalmakból származó rabszolgák iránt végtelen kereslet mutatkozott. A szlávokat feltétlenül megbecsülték; nagyra értékelték háztartási munkákhoz való készségüket. Az eunuchokat tartották a legjobbnak. Egy korabeli kézikönyv szerint egy kasztrálatlan szláv rabszolga mindig durva és egyszerű gondolkodású maradt, de a kasztrált rabszolga minden kifinomultságra képes volt.¹⁵

A szláv rabszolga-kereskedelem történetét nagyrészt nem rögzítették írott forrásokban; azt a talajból kell kiolvasni. A Svédországtól Csehorszáig mindenütt talált arab ezüsthalmok nyomon követik a távolsági hálózatok forgalmának ingadozásait, amelyek az északi származású foglyokat délre, Bagdad és Córdoba piacaira vitték.

Úgy tűnik, két versengő kereskedelmi főútvonal létezett, mindkettő emberi rakományokkal foglalkozott, és egyidőben működtek. Az egyik az észak-oroszországi Novgorodtól délre, a Kaszpi- és a Fekete-tenger felé vezetett. A másik a szárazföldön haladt a Baltikumból egyenesen Prága nagy rabszolgapiacára. Oroszországban a rabszolgákat rönkhajókba tették, és leveztek velük a folyókon a Krím-félsziget és a Volga déli deltája felé. Lengyelországban és Bohémiában, mivel a Kárpátokat egyetlen folyó sem szelte át, a foglyokat a szárazföldön kellett meneteltetni. Ezt a későbbi utat déli irányban követve a régészek rájöttek valamire, ami évtizedek óta a szemük előtt volt. Régóta csodálkoztak azon, hogy az óriási erődítményeiknek nem volt lakófunkciója. Ezek egyszerűen karámok voltak a nagy számban beteretelt rabszolgák elhelyezésére. Ott várták ki az alkalmas évszakot, hogy a karaván délre vonulhasson. Lengyelország, Csehország és Morvaország e karavánutak mentén jött létre.

Első uralkodóik erőszakos vállalkozók voltak, akik vagyontukát a környező közösségek fosztogatásával és a szomszédos népek – láncra verten – a Földközi-tenger és a Közel-Kelet nagy empóriájába való exportálásával szerezték. Nem csoda, hogy a fizetett propagandistáik becsületes földművesekről és szerény kerégyártókról szóló eredetmondákat találtak ki, miközben megbízóik hatalmának valódi alapja az volt, hogy saját népüket rabszolgasorba taszították és Velence és Córdoba nagy piacain eladták. Ugyanígy Rusz első fejedelmei is a bagdadi és

konstantinápolyi emberkereskedelem megszervezésével szerezték vagyonukat.

Oroszország, Lengyelország és a cseh földek mind úgy lettek állammá, hogy a kereskedelmet a fegyveres erővel házasították. Ezzel szemben Magyarország és Bulgária első vezérei egyszerű fosztogatásba kezdtek. Mindkét nép eredetileg Dél-Oroszország sztyeppéiről származó nomád volt. A lovas harcosok szövetsége villámsebességgel és villámcsapásként érkezett Európába. A hetedik század elején a bolgárok mélyen behatoltak a Bizánci Birodalomba, végül a Dunától délre megalapították saját törzsi királyságukat.

A magyarok mintegy kétszáz évvel később jelentek meg először a Balkánon. Kezdetben a bolgárok szövetségesei voltak, hamarosan azonban pusztító rajtaütéseket hajtottak végre mélyen Nyugat-Európában. Ijesztő népség volt. Egy krónikás leírja, hogy egyik első hercegük úgy verte össze ellenségei fejét, mintha „érett tökök” lennének.¹⁶ A magyaroknak még a fejedelemasszonyai is vadak voltak: egy korai hölgyről azt írták, hogy „kemény ivó volt, aki úgy ült a lovon, mint egy igazi harcos, és pusztá kézzel megölt egy embert”. Ezek a tapasztalt harcosok azonban végül szintén követték pogány testvéreiket a keresztény nyájba.

A Kelet-Európa első keresztény királyaivá lett különböző pogány törzsfőnökök számára a megtérés ugyan pragmatikus döntés volt, de valódi lelki következményekkel is járt. Hogy ez az átmenet milyen bonyolult lehetett, azt jól mutatja az a levél, amelyet Borisz bolgár kán küldött I. Miklós pápának 866-ban. Addigra a bolgárok már több mint kétszáz éve éltek Európában. Ez idő alatt fokozatosan összeolvadtak földművelő szláv szomszédaikkal, de még mindig hevesen ragaszkodtak a sztyeppe régi szokásaihoz, köztük a pogánysághoz. Miközben Borisz kán azon töprengett, hogy melyik egyházzal kössön szövetséget, a rómaival vagy a bizáncival, meg akarta érteni a részleteket. Kérdéseket fogalmazott meg a pápának. Viselhetnek-e a férfiak keresztényként nadrágot? És a nők? Hány feleséget vehet el egy férfi? Megengedett-e a szex teherbeesés után vagy nagybőjt alatt? Fürödhetnek a férfiak pénteken? Kell-e turbánt viselni a templomban? Szabad-e továbbra is varázskövel gyógyítani a sebeket?¹⁷

A pápa pontról pontra megválaszolta Borisz kán kérdéseit: a nadrág, a fürdés és a turbán rendben van; a varázskövek és a többnejűség kevésbé. Úgy tűnik, ezek a válaszok jobban tetszettek a kánnak, mint azok, amelyeket ugyanezekre a kérdésre a konstantinápolyi ortodox pátriárkától kapott. Ennek ellenére végül úgy döntött, a görög rítusú, orthodox egyház oldalára áll. A döntő tényező stratégiai volt. A bizánci uralkodók földrajzilag közelebb álltak és jobban fel voltak fegyverkezve, mint a rómaiak. Hasonló számítások alakították az egész régió kereszténységét. A kilencedik században a szerbek követték a bolgárokat a bizánci kereszténység körébe.

Kijev fejedelmei 987-ben csatlakoztak hozzájuk. Ezeknek a félig viking, félig szláv haduraknak a bizánci kereszténység vonzereje legalább annyira volt esztétikai, mint politikai. Amikor beengedték őket Konstantinápoly templomaiba, Rusz fejedelmei elnémultak a csodálkozástól. Egy későbbi krónikás feljegyezte, hogy amikor beléptek a Hagia Sophiába, nem tudták, hogy „a mennyben vagy a földön vannak”, és azonnal érezték, hogy „Isten lakik ott”.¹⁸

Az orosz fejedelmek tehát a szépség mellett döntöttek, bár sokat nyomott a latban, hogy Konstantinápoly egyben a fő kereskedelmi partnerük is volt. Másutt hétköznapiabb előjogok határozták meg a helyzetet. A csehek, horvátok és lengyelek számára a függetlenségüket fenyegető legnagyobb veszélyre nyugatról lehetett számítani; ezt a veszélyt a Frank Birodalom és utódja, a németek által uralt Német-római Birodalom jelentette. Mindkét entitás a római katolikus hitet követte. A szláv királyságok számára a közvetlenül Rómához való folyamodás védekező akció volt. Ez lehetőséget adott nekik, hogy saját maguk alakítsák ki a keresztény berendezkedést ahelyett, hogy egy német császár felülről kényszerítette volna őket erre.

Ezek a döntések, amelyeket a kilencedik és tizedik századi politika sajátos körülményei alakítottak, messzemenő következményekkel jártak. Így lett Kelet-Európa határvidék a rivalis római és bizánci kereszténység között. Az ortodoxok és katolikusok közötti választóvonal sok államon át húzódott, és viszályokat keltett. Az egyházszakadás által generált feszültségek még a huszadik században is nemzetek széteséséhez és pusztulásához vezettek a térségben. Kelet-Európa első keresztény uralkodói számára azonban mindez az elképzelhetetlen

jövő homályába veszett. Az ő legközvetlenebb gondjuk az volt, hogyan építsék be a kereszténységet alattvalóik mindennapi életébe.

Ahhoz, hogy a kereszténység tartósan megmaradhasson, először helyivé kellett válnia. Ennek legegyszerűbb módja az volt, hogy találtak néhány hazai szentet és kultuszt építettek köréjük. Jó volt, ha ezek a szentek olyan ereklyéket hagytak hátra, amelyek királyi kézbe kerülhettek, és még jobb, ha maguk is a királyi család tagjaiként éltek. Ennek kettős előnye volt: belföldön legitimitást adott a dinasztíának, a szélesebb keresztény világ számára pedig megfelelő hitet mutatott.

Magyarországon az alapító szent az első keresztény király, Szent István volt, aki pogány nagybátyja megölésével érdemelte ki szentté avatását. Hasonlóképpen Szerbiában is, nagy Szent Száva királyfi megszökött tartományi kormányzói feladatai elől, hogy szerzetes legyen az Athosz-hegyen; idővel poliglott tudós és a szent szó zsenije lett. Bohémiában ez a megtiszteltetés szintén királyi ifjút, Václavot (vagy Vencelt), az uralkodó dinasztia tagját érte.

Václav hagiográfusai kivételesen jámbor gyermekként emlékeztek rá. Számos éjjel felkelt, kilopózott hálókamrájából, ki a királyi kastélyból, hogy titokban a közeli mezőkön kóboroljon. Ott a holdfényben gabonát aratott, amelyet saját kezűleg megőrlött, a lisztet átszitálta és szentostyát sütött a szentmisére. Más éjszakákon Václav éjféli sétákra ment a kastély szőlőskertjébe, szőlőt szüretelt és misebort készített.¹⁹ Ezek az éjszakai perambulációk Václav huszonnyolc éves koráig tartottak, amikor is testvére, Kegyetlen Boleslav meggyilkolta.

Szent Adalbert (lengyelül Wojciech, csehül Vojtěch), Lengyelország első védőszentje, szintén előkelő cseh férfiú volt. Vojtěch, aki már fiatal korától papnak készült, hamarosan a papság legmagasabb köreiben kezdett mozogni. Még mindig csak a harmincas éveiben járt, amikor Prága püspöke lett. Azonban hamar népszerűtlenné tette magát azzal, hogy a többnejűség és a keresztények rabszolgasorba taszításának cseh szokása ellen prédikált. Adalbert hamarosan kénytelen volt visszamenekülni a német császári udvarba, ahonnan érkezett. Ott senki sem tudta, mit kezdjenek vele. Adalbert napjait imádkozással és tanulással töltötte. Éjjel, amikor még mindenki aludt, ő felkelt, és fényesre pucolta az egész császári

udvar cipőit, ami alázatos jámborságában igen megnyerő cselekedet volt, de nem igazán érte el a célt, hogy megerősítse a tekintélyét.²⁰ Végül úgy döntöttek, hogy Adalbert legyen miszcionárius, menjen északra. Így 997-ben a Baltikumba indult, hogy a pogány poroszoknál szolgáljon. A poroszok őt fennhíjázónak és nehezen érthetőnek találván rövid úton lecsapták a fejét. Lengyelország királya Adalbert testsúlyának megfelelő aranyat fizetett váltságdíjként a testéért, melynek utána Adalbert szelleme hasznos csodákat kezdett véghez vinni.²¹

Jámbor álmatlanságban szenvedők, kegyetlenül legyilkolva – ilyenek voltak a korai katolikus uralom szentjei, akiket a hatalomhoz való közelségük miatt választottak ki és azért a hatásért, amelyet ereiklyeik képesek voltak kifejteni az egyébként pogány környezetben. Politikai okokból avatták őket szentté, de langyos tiszteletnél többet nem sikerült elérniük. Délebbre, a Balkán ortodox keresztény világában a szentek kultusza sokkal erősebb volt, nagyrészt azért, mert a szentek mélyebb kapcsolatban álltak a pogány múlttal. Az istenek számos funkcióját átvették, gyakorlatilag az isteneket helyettesítették.

Szent Illés, akit Mennydörgőként ismertek, villámlásokat és viharokat hozott, hasonlóan ahhoz, ahogy az elmúlt korokban Zeusz vagy a szláv Perun tette.²² Szent Tódor minden évben segítette a nyár beköszöntét azzal, hogy tizenkét lovasával a nap szekérét hajtotta.²³ Szent Bertalan ugyanezt tette, amikor az ősz télbe fordult. Ily módon a szentek döntő szerepet játszottak az évenkénti évszakváltásokban, abban a nagy drámában, amely minden mezőgazdasági társadalom életét strukturálja.

A nap minden évben egyre magasabbra hágott az égen, egyre forróbban sütött, megérlelte a termést, és tél közepére olyan kicsi és hideg lett, hogy úgy tűnt, az élet soha nem tér vissza a fagyos mezőkre. Mégis minden a nap visszatérésétől függött, ami korántsem volt magától értetődő. A Napnak és a tavasznak megvoltak az ellenségei. Bajnokokra volt szükségük. Egy sárkány évről évre igyekezett elnyelni a napot, így Szent Illésnek és Györgynek minden évben az alvilágba kellett utaznia, hogy kiszabadítsák.

Nyáron különböző természetfeletti erők fogtak össze, hogy megpróbálják megfosztani a növényeket termékenységüktől, ellopni vagy jégesővel tönkretenni a termést. Ezek a pokoli ellenfelek kígyók, sárkányok, vérfarkasok vagy boszorkányok

alakját ölthették magukra. Néha szentek harcoltak ellenük, de gyakrabban úgy gondolták, hogy a legjobb, ha a tűz ellen tűzzel veszik fel a harcot, valamint a kutyaharapást szőrével gyógyítják.

A nap mögött és a föld alatt szörnyeteg küzdött szörnyeteggel a föld és az ég birtoklásáért. Kelet-Európa-szerre „jó farkasok” és „jó sárkányok” (általában emberi alakban) vigyáztak közösségeikre, és megvédték őket a gonosz kívülről fenyegető erőtől. Ennek a hagyományos pogány hit prizmáján keresztül nézve volt értelme; a keresztény elit tagjainak nehezebb volt elmagyarázni.

A lettországi Jaunpils városában 1691-ben egy Thiess nevű férfit eretnekség vádjával bíróság elé állítottak. Thiess több mint nyolcvanéves volt, és nagy tiszteletnek örvendett a falujában. Ő is vérfarkas volt. Az, hogy ezt nyíltan beismerte, megdöbbenetete bíráit. Thiess azonban elmagyarázta, hogy ő nem rossz vérfarkas, aki ellopja az emberek termését, hanem jó – egyike „Isten kutyáinak”, akik a közeli földekről, például Oroszországból vagy Észtországból betörő varázslókkal harcoltak, hogy megvédjék a falu termését. Ezek a csaták a pokolban zajlottak, amelynek bejárata egy közeli mocsárban van, és minden évben karácsony körül nyílik meg. A vérfarkasok nem mindig nyernek, de Thiess szerint idén igen. Sok árpát és rozst hoztak vissza a pokolból, és magasra dobták a levegőbe, hogy gazdagok és szegények mezejére egyaránt hullhasson.²⁴

A bírák nem fogadták el Thiess magyarázatát. Korbácsolásra és száműzésre ítélték. Számukra lehetetlennek tűnt, hogy egy jó keresztény férfiú *egyben* vérfarkas is legyen. Talán, ha jobb érzékük lett volna a történelemhez, meggondolták volna magukat. Livónia régóta híres volt vérfarkasairól. Már a tizenhatodik században is jól ismerték, hogy a vérfarkasok a karácsony estét követő tizenkét napban kint vannak a világban. Kelet-Európa más részein ezt az időszakot általában „kutyana-poknak” vagy „pogány napoknak” nevezték. A régi Európa ősi mezőgazdasági hitvilágában az évnek ez az időszaka volt a legveszélyesebb – amikor az evilág és a másvilág között a legvékonyabb a határ, és mindenki lélegzet-visszafojtva figyelte, vajon a nap újra megjelenik-e, kiszabadul-e alvilági fogságából.

Az idézett lutheránusok, akik Thiesst kihallgatták a bíróságon, már nem ismerték ezt a hagyományt. A perirat ezért is

lenyűgöző olvasmány. Egy ponton Thiess azt mondta, hogy ő és vérfarkas társai disznósütést szerveztek. A bírák tudni akarták, hogyan tehették ezt meg, amikor „farkasfejük és mancsuk volt”.²⁵ A válasz természetesen az volt, hogy vérfarkasként tépték szét és húzták nyársra a disznót, de emberi lényekként ették meg.

A történészek most úgy vélik, Thiess a sámánizmus egy formáját írta le. A harc, amelyről beszélt, transzban vagy álomban zajlott. Nagyjából ugyanebből az időből ismerünk egy nagyon hasonló szokást Magyarországon, azzal a különbséggel, hogy ott vérfarkasok helyett sárkányok voltak, és a leghatalmasabb sámánok között volt néhány nő.

A kelet-európai mitológiában a sárkányok sokféle formát öltöttek: voltak olyan sárkányok, akik elrabolták a termést, és voltak olyan sárkányok is, akik védelmezték. Magyarország sárkánymágusai, az úgynevezett *táltosok* arról voltak ismertek, hogy a jó sárkányok erejét közösségeik javára hasznosították. Rendelkeztek a jövőbelátás képességével: meg tudták gyógyítani a betegeket, meg tudták jósolni a jövőndőt, rejtett kincseket találtak meg. A *táltos* azonban mindenekelőtt védelmező volt, akinek az volt a feladata, hogy faluját vagy régióját megóvja a természetfeletti lények támadásaitól.

A livóniai vérfarkasokhoz hasonlóan a *táltosok* is gyakran kerültek a vallási hatóságok látókörébe. Ilyen esetekben gyakran összetévesztették őket a boszorkányokkal. Az, hogy a *táltosok* mit gondoltak magukról, és hogyan tekintettek rájuk embertársaik, boszorkányperek feljegyzéseiből derül ki. A kapcsolat általában félelemmel vegyes tisztelet jellegű volt. Amikor Ormos Erzsébet *táltos* 1626-ban megjelent egy ilyen magyar bíróság előtt, a per egyik tanúja egyszerűen azt mondta róla: „A sárkányok az ő társasága.” Ez nagy hatalom volt, és ezt még a legszerényebb *táltosok* is tudták. Tóth Erzsébet, aki egy, a mai Budapesttől keletre fekvő kisvárosból származott, és 1728-ban állt bíróság elé, úgy érezte, hatalmas erővel rendelkezik. Szellemtestében képes volt a másvilággal kommunikálni. Ez a szellemtest egészen Törökországig elmerészkedhetett, a férje mégis azt hitte, hogy végig közvetlenül mellette van.

Tóth Erzsébet képes volt elrejtett kincseket meglátni és azonosítani tudta a tolvajokat. Éjjel a városban barangolva tudta,

hogymi történik a zárt ajtók mögött. Megvédte szülővárosát a földrengésektől, de felelőssége ennél is nagyobb volt. Szerinte Magyarország „elveszett volna... ha én nem lettem volna”, ha nem avatkozik be. Védelmes volt, de saját védelmében heves is tudott lenni: „Isten leánya vagyok, valaki pedig engem fenyeget és én annak szemében tekintem, el kell annak veszni.”²⁶

* * *

A hagyományos hitvilág szerint a halottak mindenütt ott vannak; a küszöbök alatt, örvényekben és keresztutakon. Áldásuk garantálta a termés épségét és bőségét. Elégedetlenségük átok erejét hordozta. Bizonyos időszakokban erőteljesebben jelen voltak, mint másokban. Mindenszentek napja, november 2-a, továbbra is a halottak nagy katolikus ünnepe, de voltak más ilyen alkalmak is. Szenteste például olyan éjszaka volt, amikor az elhunyt családtagok hazatértek. Egyes helyeken ilyennek tartották a húsvét előtti napokat is.²⁷ Nagyszerdán máglyákat gyújtottak, hogy felmelegítsék a halottak lelkét.²⁸

A halottak gyakran maguktól, kérés nélkül jöttek. Ezeknek a visszatérő halottaknak az egyik neve *upiór* vagy vámpír volt. Bár úgy tűnik, hogy a szó lengyel eredetű, a hazatérő, rosszululatú halottakba vetett hit Kelet-Európa nagy részén általános volt. Észtország kivételével minden kelet-európai országban megjelent, viszont a szomszédos országokban – Görögország kivételével – szinte teljesen hiányzott. Kelet-Európát bizonyos értelemben *vámpír*-Európának is nevezhetjük, amelyet annak a hiedelmek a láthatatlan hálójá köt össze, hogy mit követelhetnek a halottak az élőkől, és hogyan lehet a holtak zaklatását elhárítani.

A Nyugat az 1720-as és 30-as években az osztrák katonai határt sújtó nagy vámpírpestis miatt szerzett tudomást a vámpírok jelenségéről. A Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közötti határ a mai Horvátország és Szerbia területén húzódott. Furcsa hely volt: erősen erődített senki földje, amelyet a török uralom elől menekülő szlávok őriztek, német tisztek parancsnoksága alatt. A felvilágosodás itt találkozott először a balkáni néphit világával. Rizsporos parókás katonarvosok, zsebükben Newton és Voltaire értekezéseivel utaztak távoli falvakba, és olyan dolgokat tapasztaltak, amelyekre ál-

mukban sem mertek volna gondolni. Teljes temetőket láttak sírról sírra feltárva, úgy, hogy a romlásnak legkevesébe indult testek szívtájékon galagonyakarókkal voltak átszúrva. A szláv falusiak a pestist hibáztatták azért, hogy a holtak nyugtalanná váltak. A cövekkel átszúrás volt az egyik módszer, amellyel hiedelmük szerint örök nyugalomra kényszeríthették őket; amennyiben a cövekelés folyamatában a holttestből vér áradt ki, az szerintük annak a jele volt, hogy helyesen azonosították a tettest vámpírként. Mindez mélyen sokkolta az osztrák orvosokat, akiknek jelentéseiből került be a *vámpír* szó az általános európai forgalomtárba. Ettől kezdve a vámpír átalakult; nyugati megtestesülése vérszomjas, halhatatlan, éjjel járó dühöngő szellem, csábító erőszaktevő, tiltott álmok beteljesítője.

Ennek a verzióknak szinte semmi köze a valósághoz; ez egy fantazmagória fantazmagóriája. A kelet-európai vámpírok nagyon különböznek nyugati megfelelőiktől. Ezeknek a vámpíroknak nincsenek hegyes tépőfogai, és csak ritkán isznak vért. Éjszakai lények, de a napfény nem árt nekik. A kelet-európai vámpírfogalom nem egységes, helyi eltérések vannak: a vámpírizmus nem konkrét állapot, hanem spektrum. Bulgáriában úgy gondolják, hogy a vámpír árnyékként jelenik meg, az árnyék a vámpír lelke. Macedóniában vérrel teli borostömlőnek képzelik, melynek szeme úgy csillog, mint a szén. Mivel nincsenek csontjaik, egyetlen szúrás elegendő ahhoz, hogy megöljék őket. Elég egyszer megvágni a vámpírt, és a vér kifolyik belőle, mint a levegő a léggömbből. Szerbiában úgy gondolták, hogy a vámpír úgy születik, hogy „vérrel teli a hasa”, de ha harminc évig talpon marad, újra teljesen szilárd testet kaphat. Ezen a ponton egészen emberinek tűnnek.²⁹

Az *upiór* (vámpír) gyakran megpróbál visszailleszkedni abba az életbe, amit maga mögött hagyott. Irigylí az élőket, és igyekszik újra az élők soraiba kerülni.

Néha ezek az újjáéledt lények új életüket a jövedelemszerző munka lehetőségének tekintették. Koszovóban egy falujából száműzött vámpír egy közeli városba ment, ahol üzletet nyitott, amit sok éven át sikeresen vezetett, aztán a dühös csócselék rájött, hogy vámpír, és egyszerűen megölték. Egy nikodini bolgár vámpír, aki halálakor mindössze tizenhét éves volt, idegen városba ment, ahol nagyon ügyes hentestanonc lett.³⁰ Egy másik vámpír, aki Dospejben, a Szamokovszko régióban

lakott, hasonlóképpen elhagyta otthonát, és munkát kapott Isztambulban. Sok évvel később a felesége észrevette, hogy repül. Tudatta mindenkivel, hogy a férfi nem az, akinek mondja magát, hanem házastársa újraéledt holtteste. Szavait megszívulva az asszony rokonai felgyújtották a vámpírt egy szénapajtaban.

Szegény árnyalakok! Nehéz nem meghatódni e gürcölő boltosok és mészárosfiúk történeteitől, akik esélyt kaptak a halhatatlan életre, de egyszerűen elindultak az úton, és többé-kevésbé ugyanazt tették, amit életükben csináltak. Ez egy lengyel boszorkány tárgyalásán elmesélt történetre emlékeztet. Az ördög bármit felajánlott neki, amit csak akart; a boszorkány azt kérte, hogy eltölthessen két órát egy toruńi kocsmában – ez a korlátozott horizont, a beszűkült látókör ára.³¹

Bármennyire is tragikomikusak ezek a történetek, van bennük némi igazság a kelet-európai vámpír lényegi természetét illetően. Ezek elsősorban nem olyan alakok voltak, akik azért jöttek vissza a halálból, hogy az élőket sanyargassák. Jellemzően inkább elfelejtettek meghalni. Ahelyett, hogy szépen lehúzódtak volna az alvilágba, mindent megtettek, hogy továbbra is úgy éljenek, ahogy életükben tették; lefeküdtek a feleségükkel, kergették a gyerekeiket, időnként bosszút álltak azokon, akik ártottak nekik. Az 1730-as évek nagy hisztériája számtalan mítoszt és romantikus fantáziát kerített a vámpír alakja köré, elhomályosítva annak valódi természetét. Ahhoz, hogy lássuk, milyen volt a vámpír, mielőtt Drakula, a denevérek, a fokhagymafüzérek ellopták a show-t, vissza kell mennünk egy kicsit korábbra, a legendák kikristályosodása előtti időkre.

Ólubló (Stará Lubovňa) városában, a mai Szlovákia területén 1718-ban eltemettek egy férfit. Az illetőt Michael Kaspareknek hívták. Lengyel volt, borkereskedő, csaló és megrögzött nőcsábász. A temetésen semmi fennakadás nem volt: Kaspareket a templomkertben temették el, annak rendje és módja szerint a szükséges szertartással, vörös selyemmel bélelt koporsóban. Felesége egyedül maradt a gyászban és a hitelezőkkel való hadakozásban.

Nyolc nappal a temetés után Kasparek visszatért. Éjjel megjelent a szolgájának. Verekedett, harapott, embereket vert és fojtogatott. Egy komlóárust egyenesen a Poprád folyóba taszított. Berontott egy esküvőre, és követelte, hogy tegyenek elé

egy nagy tányér sült halat, mert enni akar. Amikor a násznép megtagadta tőle a bort, felhajtott egy egész palackkal, összetörte az összes ivópoharat, és fehér lovon ellovagolt. A városlakók nagyon megijedtek. Panaszt nyújtottak be a bíróhoz. Egy pap tanácsért könyörgött a krakkói püspöknek, mivel a város Magyarországhoz tartozott, de templomai lengyelek voltak, a lakosok többsége pedig német nemzetiségű – tipikus kelet-európai egyveleg.

Eközben Kasperek még mindig szabadon portyázott az élők között. Lefeküdt a saját özvegyével és teherbe ejtette. Ugyanezt tette négy másik nővel is. Aztán eltűnt. Az emberek megkönnyebbülten sóhajtottak fel. Három héttel később külföldről érkeztek hírek, miszerint Varsóban látták, régi adósságokat rendezett és újakat csinált. Végül hónapok múltán a püspök jóváhagyta a nyomozást és a tárgyalást. Ezt elég nehéz volt megszervezni, mivel Kasperek minden jel szerint még mindig a templomkertben volt eltemetve. Ezért kiásták, levágták a fejét, a testét pedig elégették. A biztonság kedvéért a pap még ki is közösi tette.

Kasperek azonban ismét visszatért. Tűz ütött ki Ólublóban. A bírák kihallgatták Kasperek testvérét és özvegyét is. Ők megesküdték, hogy Michael nem kötött paktumot az ördöggel, és nem rendelkezik semmiféle varázsgyűrűvel. Eközben a gyűjtogatások folytatódtak. Az emberek azt hitték, Kasperek bosszút áll posztumusz kivégzéseért. „Megégettetek, hát én is megégetlek titeket” – vélte hallani valaki Kasperek hangját. Végül az özvegye vallomást tett. Tudta, hogy Kasperek miért tér vissza folyton. A feleség elmondása szerint Kasperek azt mondta, hogy az ördögök nem engedik be őt a pokolba, Isten pedig a mennybe, mert nem a saját szívét égették meg, hanem egy idegenét. Ez volt a rejtély megoldása: a holttestében lévő szív bárányszív volt. Kasperek saját szívét trágyakupac alá rejtve találták meg, és ünnepélyesen elégették a lubló város-házán.³²

Az a néhány hónap, amit Kasperek halála után az élők sorában töltött, valóságos rémuralom volt a kisvárosban. Mégis volt benne valami elfojthatatlan, szinte komikus. Úgy tűnt, ennek a megveszekedett, fondorlatos borkereskedőnek egyszerűen túl nagy az életerej e ahhoz, hogy a sír elfojtsa. A halál nem tudta megakadályozni abban, hogy hazudjon, csalj on, cselt

szőjön és üzekedjen. És amit el lehetett mondani róla, sok más esetről is el lehetett mondani. A halottak nem tűnnek el a halál után. Megmaradnak saját tudatukban éppúgy, mint a miénkben. Újra és újra visszatérnek: néha irigyek, néha sértettek, gyakran csak melegségre vágyanak. Az üzenet, amit visszahoznak, lényegében mindig ugyanaz: *Élünk. Élünk. Ég a szívünk.*



Szláv istenség, Velestino-kincs, 7. század